

Олеся В. Томчук*

ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Визначено особливості людського потенціалу як специфічного об'єкту соціально-економічного управління в умовах війни. Проаналізовано окремі види прямих та непрямих втрат людського потенціалу України внаслідок повномасштабного вторгнення росії, які визначають актуальні проблеми його збереження задля майбутнього відновлення економіки. Складено класифікацію проблем збереження людського потенціалу в умовах війни, що дозволить диференційовано запроваджувати управлінські інструменти відносно різних типів проблем в сфері трудового та людського потенціалу. Запропоновано базові етапи алгоритму дій суб'єктів господарювання та органів влади щодо збереження людського потенціалу в Україні в умовах війни.

Ключові слова: людський потенціал, трудовий потенціал, ринок праці, внутрішньо переміщені особи, соціальна політика, збереження людського потенціалу.

Табл. 2. Літ. 11.

DOI: 10.32752/1993-6788-2022-1-256-257-126-135

Olesya V. Tomchuk

PROBLEMS OF HUMAN POTENTIAL PRESERVING IN UKRAINE IN THE CONDITIONS OF WAR

The peculiarities of human potential as a specific object of socio-economic management in the conditions of war are determined. Separate types of direct and indirect losses of Ukraine's human potential as a result of the full-scale invasion of russia are analyzed, which determine the actual problems of its preservation for the future recovery of the economy. A classification of the problems of preserving human potential in the conditions of war has been made, which will allow differential introduction of management tools in relation to different types of problems in the field of labor and human potential. The basic stages of the algorithm of the human potential preservation in Ukraine in war conditions are proposed.

Keywords: human potential, labor potential, labor market, internally displaced persons, social policy, preservation of human potential.

Peer-reviewed, approved and placed: 10.11.2022

Постановка проблеми. Людський потенціал є важливою макроекономічною категорією, що з одного боку, виступає індикатором розвитку національної економіки, а з іншого – рушійною силою економічного зростання та джерелом формування людського капіталу. Проблематика збереження людського потенціалу України є важливим завданням національного рівня щонайменше три десятиріччя, оскільки, на тлі декларування його одним з соціально-економічних пріоритетів, у сфері формування та використання людського потенціалу перманентними є кризові явища, що призводять до його руйнування, знецінення або «вимивання». Очевидно, що в періоди різного роду криз, і тим більше, в умовах війни, людський потенціал гостро відчуває на собі тиск численних загроз та одним з найперших піддається їх негативному впливу, а умови для людського розвитку

* Vasyl Stus Donetsk National University. Donetsk. Ukraine.

практично відсутні або надзвичайно обмежені. Отже, пріоритетною складовою управління економікою країни в умовах війни має бути стратегічне вирішення проблеми збереження людського потенціалу, що в подальшому дозволить розробляти перспективні плани відновлення економіки після перемоги.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тематика дослідження людського потенціалу та його збереження, а також вивчення суміжної з цим поняттям категорії «людський капітал» є доволі поширеною у вітчизняній економічній науці виходячи з надзвичайно важливої їх ролі у розвитку економіки країни, забезпеченні її конкурентоспроможності у міжнародному просторі. Одним з цікавих досліджень поняття «людський потенціал» відповідно до тематики нашої статті є робота Яковенко Р.В. «Людський потенціал. Військово-економічний аспект», датована 2010 р. у якій автор розкриває роль людського потенціалу в системі військово-економічних відносин, його функціональні параметри в системі військової організації економіки [11]. Дослідник наголошує, що людський потенціал є головною складовою військово-економічного потенціалу країни. Водночас він є головним об'єктом, на який спрямовуються відкриті бойові дії, тероризм, шпionаж та саботаж [11, с. 352].

Починаючи з 2014 р. дослідження науковців в цій сфері набувають нового фокусу, а саме, людський потенціал та людський капітал України, проблеми їх стану, використання та збереження вивчаються у умовах нової реальності – військового конфлікту, а з лютого 2022 року – війни, воєнного стану. Серед дослідників, які привертають увагу в своїх публікаціях до зазначеної проблематики - визнані фахівці в сфері соціально-економічного управління, демографії та економіки праці, зокрема Альмук Н.А., Антонюк В.П., Близнюк В.В., Горбова Х. В., Залознова Ю.С., Іванов С.В., Карп'як М. О., Л.Д.Яценко та інші.

Залознова Ю.С. та Азьмук Н.А. [4] аналізують зміну характеристик людського капіталу України під впливом російсько-української війни, визначають втрати і надбання людського капіталу в умовах воєнного стану, визначають основні стратегічні напрямки відновлення людського капіталу країни у повоєнний період.

Професор В.П.Антонюк досліджує ризики і втрати людського капіталу внаслідок війни, розрізняючи їх за формами прояву та терміном впливу (короткострокові, середньо- та довгострокові) [1]. Очевидно, що ці напрацювання є безпосередньо релевантними й відносно людського потенціалу в частині таких його компонент як трудовий, міграційний, науковий потенціали, потенціал здоров'я тощо. Поділяємо думку дослідниці, що дослідження та оцінка ризиків і втрат людського капіталу від війни має стати основою розробки дієвої соціальної політики відтворення людського потенціалу і людського капіталу у повоєнний період.

Дослідниці В. В. Близнюк та Л. Д. Яценко приділяють увагу вивченню такої компоненти людського потенціалу як трудовий потенціал, аналізуючи ринок праці України в умовах війни [2]. В цій публікації, з точки зору вирішення проблем збереження людського потенціалу України, науково-практичний інтерес представляє складена авторками карта загроз на ринку

праці України та можливі їх наслідки в період війни та в період післявоєнного відновлення, адже стан ринку праці в умовах війни перешкоджає ефективній реалізації частини наявного в країні людського потенціалу.

Метою дослідження є напрацювання концептуально-теоретичних підходів щодо збереження людського потенціалу України в умовах війни на основі визначення виключної ролі даного потенціалу у відновленні національної економіки після перемоги.

Основні результати дослідження. В умовах війни, воєнного стану категорія «людський потенціал» набуває особливого значення в системі управління економікою. Саме він є основою підтримки життєздатності економічної системи, спроможності економіки країни не тільки функціонувати в умовах воєнного стану, але й забезпечувати функції обороноспроможності країни. В той же час, через свою природу людський потенціал має суттєві відмінності порівняно з іншими видами економічних ресурсів, що ускладнює управління ним. До основних з них відносимо такі:

- невіддільність від конкретної людини, що обумовлює суб'єктивно-індивідуалістичний характер прояву рис даного потенціалу та соціально-емоційний аспект у прийнятті рішень носієм людського потенціалу;

- багатокomпонентна структура людського потенціалу, що містить як відновлювані (частково відновлювані), так і не відновлювані елементи (характеристики). В умовах війни зміни можуть торкатись одночасно всіх компонент людського потенціалу;

- можливість реактивної поведінкової відповіді власників людського потенціалу на застосування адміністративних, авторитарних методів та підходів щодо управління даним видом потенціалу;

- складність виміру та оцінювання фактичного стану людського потенціалу, а отже ймовірність прийняття недостатньо обґрунтованих управлінських рішень.

В умовах економіки воєнного часу людський потенціал стає ще більш специфічним об'єктом управління (порівняно з мирним часом) через те, що на окремих стадіях управління він може виступати суб'єктом управління, а також яскраво простежується своєрідний подвійний ланцюжок: збереження людського потенціалу є потенціалом функціонування (відновлення) економіки, а активність національної економіки є ресурсним забезпеченням відновлення та збереження людського потенціалу.

Підкреслимо, що в циклі управління людським потенціалом країни в умовах війни акцент має робитись перш за все на етапі «збереження», через те, що саме на ньому найбільш гостро проявляються різного роду ризики, а не увага до реалізації цього етапу робить неможливим в майбутньому реалізацію всіх інших етапів (формування, використання, розвитку).

На думку Антонюк В.П., основні ризики відтворення людського капіталу (який розглядаємо в дослідженні як реалізовану частину людського потенціалу) пов'язані з такими наслідками воєнних дій:

- насильницькі смерті мирного населення та військового складу, втрата здоров'я та інвалідність унаслідок поранень, які призводять до зменшення тривалості життя;

- руйнування економіки, зменшення доходів країни та скорочення інвестицій в соціальну інфраструктуру, яка забезпечує формування людського капіталу;

- втрата робочих місць через руйнування підприємств, скорочення виробництва, зменшення інвестицій, наслідком чого є зростання безробіття, втрата доходів, а також неможливість використати сформований людський капітал, що нерідко призводить до втрати продуктивних здібностей робочої сили;

- масова міграція за кордон потоку біженців від війни та значний ризик неповернення частини людей, що емігрували [1, с. 114].

Внаслідок повномасштабного вторгнення росії на територію України 24 лютого 2022 р. Україна зазнала значних втрат людського потенціалу, наявні їх оцінки на момент проведення дослідження, є неточними та, нажаль, не остаточними, оскільки наша країна продовжує вже майже півроку жити в стані війни і з кожним днем, масштаби цих втрат зростають. Задля упорядкування понесених втрат вважаємо за доцільне використовувати класифікацію запропоновану д.е.н. Залозною Ю.С. та д.е.н. Азьмук Н.А, які пропонують їх розподілити на дві групи: прямі та непрямі. До прямих втрат належать вимушена міграція, примусова депортація населення України в росію, вбивство мирного населення, загибель військових. До непрямих втрат - недоотримання бізнесового доходу підприємцями та заробітної плати працівниками; неможливість повною мірою використовувати інтелектуальний, творчий потенціал людського капіталу внаслідок воєнних дій на території України; потенційні втрати в освітній сфері, зокрема недостатній рівень інвестицій у людський капітал внаслідок руйнування освітньої інфраструктури, не надання освітніх послуг в повному обсязі, неможливість долучитися до їх отримання всіх учасників освітнього процесу [4].

Економіка України у 2022 р. несе величезні збитки через війну і всі вони, прямо чи опосередковано впливають на людський потенціал, ускладнюють його збереження та фактично унеможливають подальший розвиток.

За оцінками НБУ, втрати фізичного капіталу від руйнувань підприємств, житла та інфраструктури на початок травня 2022 р. в Україні досягли 100 млрд доларів, це еквівалентно 50% ВВП 2021 року [9]. Київська школа економіки оцінювала збитки інфраструктури на рівні 127 млрд дол.,5 причому більшість руйнувань припали на житловий сектор (понад 136 тисяч будинків зруйновані, пошкоджені чи під окупацією). Збитки промисловості сягають 10 млрд дол. (412 підприємств пошкоджено чи зруйновано), але непрямі збитки (неотримані доходи) набагато вищі – 30 млрд дол. Світовий банк (2022) оцінив вартість реконструкції у 349 млрд дол (на 1 червня 2022р.), зазначивши, що вона виросте, якщо війна триватиме. ВВП України, за прогнозом, у 2022 році впаде на 35%. При цьому війна дуже нерівномірно вплинула на галузі та регіони країни [3, с.8].

Через війну підприємства зі східних і південних областей вимушено переміщують виробництво у більш безпечні регіони. У березні 2022 року Міністерство економіки України запустило програму для релокації підприємств із зони бойових дій. Станом на 28.05.2022 року понад 600

підприємств переїхали у західні області, 390 з них відновили свою роботу. За даними уряду України, для релокації найчастіше обирають Закарпатську, Львівську та Чернівецьку області [10, с.11]. Зауважимо, що релокація бізнесу може одночасно розглядатись і як фактор загрози щодо відтворення людського потенціалу регіону з якого бізнес переміщається, так і фактор розвитку людського потенціалу та його перетворення в людський капітал в тих, регіонах, що стають приймаючими для постраждалого від війни бізнесу.

Нагальність вирішення проблем збереження людського потенціалу підтверджує той факт, що негативний вплив бойових дій вже зазнало до 70% населення України [7, с.58]. Група вітчизняних та зарубіжних експертів вважають, що війна в Україні може мати негативні демографічні наслідки порівнянні з Голодомором. Психологічні збитки також не варто недооцінювати: у багатьох людей (і не лише військових) можуть бути ментальні проблеми під час та після війни [3, с.9].

З 24.02.2022 р. внаслідок масштабних агресивних воєнних дій територію України покинули близько 6 млн осіб. Це люди, які виїхали в сусідні країни (Польща, Молдова, Румунія, Угорщина, Словаччина), а частина з них (понад 1,48 млн осіб) поїхала в інші країни Європи, Північної та Латинської Америки, Австралію [7, с.58].

За даними ДПСУ, протягом 24 лютого - 3 червня 2022 року з України виїхали понад 5,2 млн осіб, переважна більшість яких є громадянами України. За даними Агентства ООН у справах біженців (УВКБ ООН), станом на 9 червня 2022 року у країнах Європи перебувають понад 4,9 млн біженців, які покинули Україну через війну [10, с.2]. Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) повідомив, що з 24 лютого до кінця березня територію України покинули більше 1,5 млн дітей – це приблизно 75 000 у середньому на добу [8].

Внаслідок війни в Україні у 2022 р. підвищується інтенсивність потоків внутрішньої міграції, стрімко порівняно з попередніми роками зростає кількість внутрішньо переміщених осіб. Глосарій Міжнародної Організації Міграції визначає внутрішньо переміщених осіб (ВПО) як осіб або групи осіб, які були вимушені або змушені втекти або залишити свої домівки чи місця постійного проживання, зокрема в результаті чи з метою уникнення наслідків збройного конфлікту, ситуації загального насильства, порушення прав людини або стихійного лиха чи техногенної катастрофи, і які не перетнули міжнародно визнаний державний кордон [8].

Станом на початок лютого 2022 року в Україні було зареєстровано 1,4 млн внутрішніх переселенців, а в наступні місяці їх кількість значно зростає. Наразі одним з джерел інформації про характер та масштаби внутрішньої міграції є опитування, що запроваджені з лютого 2022 р. та проводяться щонайменше щомісячно Міжнародною організацією міграції. У період з 17 по 23 серпня Міжнародна організація з міграції (МОМ) провела восьмий раунд репрезентативного експрес-оцінювання загального населення України для збору інформації стосовно потоків внутрішнього переміщення та мобільності, а також для оцінювання місцевих потреб [5]. Оцінка кількості ВПО в Україні за даними МОМ в динаміці представлена в табл. 1.

Представлені в табл.1 дані наочно ілюструють динаміку потоків внутрішньої міграції в Україні, спричиненої війною. Наведені оцінки МОМ

щодо кількості осіб, які на момент обстеження обдумують переїзд в іншу місцевість дають всі підстави стверджувати, що кількість ВПО в Україні може збільшуватися й інтенсивність цього зростання залежатиме від безпекової ситуації в окремих регіонах країни.

Таблиця 1. Оціночні характеристики кількості ВПО як специфічної частини людського потенціалу України, складено за даними МОМ [5]

	<i>Оцінки МОМ станом на дату, тис.осіб</i>							
	16.03.22	01.04.22	17.04.22	03.05.22	23.05.22	23.06.22	23.07.22	23.08.22
Кількість ВПО в Україні	6478	7139	7707	8029	7134	6275	6645	6975
Кількість осіб, які обдумують від'їзд із місця звичного проживання внаслідок війни	2218	2910	1340	1234	1142	1323	1581	1156
<i>Просторові характеристики ВПО, % ВПО</i>								
Топ-5 областей за часткою прийнятих ВПО	Топ-5 областей походження ВПО			Макрорегіон за місцем перебування ВПО				
Дніпропетровська 10% Київська 10% Харківська 9% Запорізька 6% Львівська 6%	Донецька 21% Харківська 21% місто Київ 10% Миколаївська 10% Запорізька 8%			м. Київ 6% Схід 28% Південь 10% Центр 15% Північ 17% Захід 25%				

Очевидними загрозами руйнування наявного людського потенціалу в Україні в умовах війни є втрата роботи та стабільних доходів значною частиною громадян, перш за все – внутрішньо переміщеними особами. Так, за даними МОМ, серед ВПО, які були працевлаштовані до війни, 60% втратили роботу з моменту переміщення (з лютого 2022 року). Протягом останніх 6 місяців майже половина (48%) усіх переміщених осіб намагалися працевлаштуватися, покинувши місце проживання через війну. Проте 45% з них залишаються безробітними та активно шукають роботу [5, с.6]. Майже половина ВПО віком 18–64 роки (44%), що були охоплені обстеженням МОМ зазначили, що зараз не отримують доходу. Лише 33% респондентів вказали заробітну плату як основне джерело доходу після переміщення, а 24% зазначили щомісячну фінансову допомогу ВПО [5, с.6].

Таким чином, можна зазначити, що певне поле проблем збереження людського потенціалу в Україні в умовах війни та після перемоги

безпосередньо пов'язано із запровадженням заходів щодо поживлення ринку праці, забезпеченням гідної зайнятості населення та трудових доходів. Серед таких першочергових кроків фахівці, зокрема, виділяють [7, с.60]:

формування умов для ефективної перекваліфікації осіб, які втратили роботу, проведення грамотної та дієвої інформаційної кампанії на підтримку зміни професії (з матеріальними стимулами від держави);

- запровадження окремої ініціативи за участю державно-приватного партнерства під назвою «Живи і працюй», яка передбачає, що за умови створення (або перенесення) виробництва інвестором держава зобов'язується співфінансувати (або будувати) житло, яке пропонується громадянам на умовах підписання робочого договору з підприємством;

- введення державних субсидій (або безвідсоткових позик) для бізнесу під час створення нових робочих місць.

Ситуація із забезпеченням ефективної зайнятості ВПО та перетворення їх людського потенціалу в капітал, що здатний підтримувати економіку ускладнюється тим, що вимушено переміщені люди можуть мати менше конкурентних переваг на ринку праці в місцях, куди вони переїхали. ВПО не мають взагалі або мають мало особистих контактів, завдяки яким можуть знаходити оплачувану зайнятість [10, с.4].

Також слід прийняти до уваги, що у 2022 р. людський потенціал України, а саме, той, що сконцентрований на тимчасово окупованих територіях зазнає ще такого руйнівного чиннику як примусова депортація на територію росії. Станом на 26 травня з тимчасово окупованих територій України 1,4 млн громадян України, з яких 230 тис. дітей, депортували в росію [10, с.3].

Щодо непрямих втрат людського капіталу, пов'язаних із руйнуванням закладів освіти та охорони здоров'я, то вже через місяць повномасштабної війни в Україні, станом на 30 березня Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) зареєструвала 82 підтвержені випадки, під час яких постраждали медичні заклади охорони, медичний персонал або пацієнти (загинули 72 людини і 43 буди поранені). Водночас у Міністерстві освіти і науки України зазначають, що за станом на 30 березня було пошкоджено 698 закладів освіти, а ще 75 повністю знищено ворогом [8].

Міжнародна неурядова організація «Save the Children» у своєму звіті про 100 днів війни наводить статистику про те, що з 24 лютого постраждало вдвічі більше українських шкіл, ніж упродовж перших семи років конфлікту. З посиланням на Міністерство освіти та науки України організація «Save the Children» повідомляє, що найменше 1888 шкіл були пошкоджені або зруйновані внаслідок обстрілів, бомбардувань з моменту ескалації конфлікту в лютому [8].

Науковці наголошують, що війна призводить до якісної зміни стану суспільства, тому що державні інститути починають виконувати специфічні функції, зумовлені саме війною. Внаслідок цього життя суспільства у цілому та економіку зокрема перебудовують для забезпечення перемоги над ворогом [6, с. 78]. Таким чином, при розробці програм збереження людського потенціалу варто враховувати зазначені аспекти та брати до уваги «виснаженість» системи управління національною економікою під час війни, обмеженість різних видів ресурсів тощо. В той же час, відомо, основою

успішної економіки є соціальна політика. Тому в розвинутих країнах істотно підвищуються витрати на освіту, охорону здоров'я, допомоги [6, с. 83]. А в Україні ж в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення економіки, очевидно, що для створення працюючої соціальної політики необхідно, перш за все, вирішити питання із фінансовим забезпеченням відповідних програм та заходів (зарубіжний досвід показує що це можуть бути кредити або допомога міжнародних інституцій). Вважаємо за необхідне підтримати точку зору д.е.н. Іванова С.В. щодо віднесення реалізованої соціальної політики до переліку основних чинників відновлення та розвитку країн після завершення воєнних дій разом з такими факторами як нова команда реформаторів (патріотів), створення ефективної системи управління економікою, зростання споживання та доходів населення та ін. [6, с. 84].

Найавне на сьогодні поле проблем збереження людського потенціалу України представлено їх різними класифікаційними групами (табл.2), чітке структурування та класифікація яких допоможе суб'єктам управління, до сфери повноважень яких входить управління людським потенціалом більш обґрунтовано розподіляти наявні ресурси та розробляти відповідні програми, політики, заходи тощо.

Таблиця 2. Класифікація проблем збереження людського потенціалу в умовах війни, розроблено автором

№	Класифікаційна ознака	Групи проблем, що виникають у сфері збереження людського потенціалу
1	Ступінь прогнозованості	Прогнозовані Непрогнозовані
2	Ступінь керованості	Керовані Потенційно керовані Не керовані
3	Термін дії наслідків	Короткострокові (поточні) Середньострокові Довгострокові
4	Природа об'єкту, що є причиною проблеми	Матеріальні Нематеріальні
5	Характер проблеми	Явні Приховані
6	Рівень сприйняття	Об'єктивні Суб'єктивні
7	Рівень виявлення	Індивідуальний Груповий Територіальний Національний
8	Місце виникнення	Компоненти людського потенціалу Система управління людським потенціалом

Вирішення наявних проблем збереження людського потенціалу в умовах війни в Україні на даний момент ускладнюється низкою інституційно-організаційних чинників, серед яких виокремимо такі:

1. Відсутність досвіду управління людським потенціалом та напрацьованих практик його збереження в умовах війни;
2. Відсутність повних та об'єктивних даних щодо поточного стану людського потенціалу та його втрат;
3. Прихований характер окремих видів втрат людського потенціалу (наразі порахувати не можливо, а в майбутньому набудуть суттєвого прояву);
4. Невідновлюваний (або частково відновлюваний) характер низки компонентів людського потенціалу (людське життя, здоров'я, працездатність тощо).
5. Відсутність необхідного ресурсного забезпечення програм збереження людського потенціалу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження дозволяє зауважити, що збереження людського потенціалу в Україні в умовах війни має ґрунтуватись на відповідних державних політиках (кадровій, демографічній, міграційній, соціальній, освітній та ін.) та визначатись серед державних пріоритетів як підґрунтя подальшого повоєнного відновлення економіки країни. Сфера подальших досліджень в окресленій сфері є надзвичайно широкою. Зокрема корисним буде напрацювання алгоритму дій суб'єктів господарювання та органів влади щодо збереження людського потенціалу країни, що на нашу думку, серед іншого може передбачати такі базові етапи:

1. Створення актуальної інформаційно-аналітичної бази даних щодо прямих й непрямих втрат людського потенціалу, результатів аудиту поточного стану людського потенціалу.
2. Обґрунтування першочергових кроків щодо збереження людського потенціалу у прив'язці до стану й пріоритетів національної економіки в умовах воєнного стану.
3. Формування ресурсного забезпечення заходів по збереженню людського потенціалу.
4. Напрацювання й впровадження програм та політик в сфері збереження трудового та людського потенціалу, а також попередження руйнування окремих їх компонентів.
5. Моніторинг реалізації програм та політик по збереженню людського потенціалу, їх корегування відносно фактичного стану справ в країні.

Таким чином, попри всю складність повноцінного вирішення проблем збереження людського потенціалу України в умовах війни вони мають бути на порядку денному та потребують спільних зусиль науковців, урядовців, бізнесу й відповідної базової допомоги міжнародних інституцій.

1. Антонюк В.П. Ризики і втрати людського капіталу внаслідок війни. Економічний вісник Донбасу. № 1(67), 2022. С. 110-116.
2. Близнюк В. В., Яценко Л. Д. Ринок праці України в умовах війни. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/237/6356/13392-1>
3. Відбудова України: принципи та політика: за ред. Городніченко Ю, Сологуб І., Беатріс Ведер ді Мауро. CERP PRESS, 2022. 508 с.
4. Залозова Ю.С., Азьмук Н.А. Людський капітал України в умовах війни: втрати та здобутки. Економіка та суспільство. Випуск 38, 2022. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-59>.

5. Звіт про внутрішнє переміщення в Україні опитування загального населення раунд 8, 17 - 23 серпня 2022 року. URL: <https://dtm.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naselennya-raund-8-17-23?close=true>
6. Іванов С.В. Економічне відновлення і розвиток країн після збройних конфліктів та воєн: невтрачені можливості для України. Економіка України. № 1 (686), 2019. С. 75-89.
7. Карп'як М. О., Горбова Х. В. Збереження людського потенціалу як основного стратегічного ресурсу розвитку регіонів України в умовах російської агресії. Регіональна економіка. №2. 2022. С. 57-62.
8. Прибиткова І. Хроніка вторгнення: біженці, внутрішньо переміщені особи, руйнування, втрати серед цивільного населення (лютий – серпень 2022 року). URL: <https://i-soc.com.ua/ua/hronika-vtorhennya>
9. У НБУ повідомили про втрати економіки України з початку війни URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/06/22/novyna/ekonomika/nbu-povidomyly-pro-vtraty-ekonomiky-ukrayiny-pochatku-vijny>
10. Філіпчук Л., Сирбу О. Вимушена міграція і війна в Україні (24 березня — 10 червня 2022):моніторинг. URL: <https://cedos.org.ua/researches/vymushena-migracziya-i-vijna-v-ukrayini-24-bereznya-10-cherhvnya-2022/>
11. Яковенко Р.В. Людський потенціал. Військово-економічний аспект. Наукові праці КНТУ. Економічні науки. 2010, вип. 17. С.350-360.

1. Antoniuk V.P. Ryzky i vtraty liudskoho kapitalu vnaslidok viiny. Ekonomichniy visnyk Donbasu. № 1(67), 2022. S. 110-116.
2. Blyzniuk V. V., Yatsenko L. D. Rynok pratsi Ukrainy v umovakh viiny. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/237/6356/13392-1>
3. Vidbudova Ukrainy: pryntsyry ta polityka: za red. Horodnichenko Yu, Solohub I., Beatris Veder di Mauro. CERP PRESS, 2022. 508 s.
4. Zalozova Yu.S., Azmuk N.A. Liudskiy kapital Ukrainy v umovakh viiny: vtraty ta zdobutky. Ekonomika ta suspilstvo. Vypusk 38, 2022. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-59>.
5. Zvit pro vnutrishnie peremishchennia v Ukraini opytuvannia zahalnoho naseleння raund 8, 17 - 23 serpnia 2022 roku. URL: <https://dtm.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naselennya-raund-8-17-23?close=true>
6. Ivanov S.V. Ekonomichne vidnovlennia i rozvytok krain pislia zbroinykh konfliktiv ta voien: nevtracheni mozhlyvosti dlia Ukrainy. Ekonomika Ukrainy. № 1 (686), 2019. S. 75-89.
7. Karp'iak M. O., Horbova Kh. V. Zberezhennia liudskoho potentsialu yak osnovnoho stratehichnoho resursu rozvytku rehioniv Ukrainy v umovakh rosiiskoi ahresii. Rehionalna ekonomika. №2. 2022. S. 57-62.
8. Prybytkova I. Khronika vtorhennia: bizhentsi, vnutrishno peremishcheni osoby, ruinvuvannia, vtraty sered tsyvilnoho naseleння (liutyi – serpen 2022 roku). URL: <https://i-soc.com.ua/ua/hronika-vtorhennya>
9. U NBU povidomyly pro vtraty ekonomiky Ukrainy z pochatku viiny URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/06/22/novyna/ekonomika/nbu-povidomyly-pro-vtraty-ekonomiky-ukrayiny-pochatku-vijny>
10. Filipchuk L., Syrbu O. Vymushena mihratsiia i viina v Ukraini (24 bereznia — 10 chervnia 2022):monitorynh. URL: <https://cedos.org.ua/researches/vymushena-migracziya-i-vijna-v-ukrayini-24-bereznya-10-cherhvnya-2022/>
11. Iakovenko R.V. Liudskiy potentsial. Viiskovo-ekonomichniy aspekt. Naukovi pratsi KNTU. Ekonomichni nauky. 2010, vyp. 17. S.350-360.